

ERDÉLYI MUZEUM

XXI. kötet.

1904.

4. füzet.

A magyar Anjouk lengyel krónikása.

(Czarnkowi János.)

(I. közlemény.)

Anjoukori tanulmányaim közben egykoron nagy örömmel vettem tudomást Czarnkowi Jankóról, a gnieznói főesperesről és koriróról, kit Caro Jakab, a hirneves lengyel történetíró ekképen mutatott be:

Kora egyik legkitünőbb krónikása a Nalecz nemzetségből származott, Czarnkowi Jankó, kinek művét e czímen: *Chronicon anonymi archidiaconi Gneznensis* Sommersberg adta ki a *Silesicarum rerum Scriptores* II. kötetében, ugyan teljesen elégtelen alakban.¹ A névtelenség, melyet Sommersberg sem értett szó szerint ilyképen, mert előtte is tudva volt a szerző János neve, okiratok nyomán régen megszűnt. Virágzott pedig Jankó úr Kázmér király végső éveiben, Lajos magyar király uralkodása alatt, és élt még egy darabig Jagyello Wladislaw koronázása után. Kivált Kázmér udvarában jelentékeny állást foglalt el, minthogy az állami alkanczellár hivatalát viselte s igen bizalmas viszony fűzte őt Jaroslaw gnieznói érsekhez. A király halála ágyánál személyesen jelen volt és Kázmér kevéssel halála előtt megbízta, hogy valamelyes fogadalmát teljesítse. A király halála után azonban irigyei, nevezet szerint Zaviss és Kurniki Miklós, azon mesterkedének, hogy befolyásos hivatalából kiszorítsák, mert Jankó rokoni összeköttetéseinél fogva azok pártjához hajolt, kik Lajos terveivel ellenkedének és sem a nőnemű örökösödést, sem a mi ezzel összefüggött, elismerni nem akarták. Bevádolták tehát Erzsébet királynénál, hogy sikkasztást

¹ Azóta, 1872-ben újból megjelent Lwowban (Lembergben) a Bielowski Ágost által kiadott *Monumenta Poloniae Historica* II. kötete 601—756 lapjain, kifogástalan szöveggel.

követett el a meghalt király vagyonán, azaz ugyanazzal vádolták, mint a miről viszont ő Lajos királyt, anyját, kegyeltjeit megvádolni merészkedett krónikájában.¹ Elvették tehát tőle az állampecsétet, sőt egy időre száműzték az országból. Visszatérvén, résztvett káptalana ügyeiben és annyira kitüntette magát, hogy 1383-ban a wloclaweki püspöki székre² jelöltül léphetett föl.

Azonban meg nem választották,³ és úgy látszik 1389-ben már nem élt.

Műve — folytatja Caro — kitűnik nem csupán kortársai, hanem számos utóbb élt koriró műve fölött egyszerűsége, hűsége, és igazságszeretete által (durch Schlichtheit, Treue und Wahrhaftigkeit). Születésénél és hivatalánál fogva ismerős volt kora legelső méltóságaival és távol áll attól, hogy egyéb krónikások módjára merőben magasztalója legyen a főuraknak és fejedelmeknek. Művének nemcsak tartalma, de alakja is igazán történelmi (echt historisch). Az események, melyeket előad, világosan és értelmesen csoportosítvák, nevezet szerint a bomlottság és romlottság azon képe, melybe a lengyel birodalom Lajos király halála után jutott, drámai rajzzá (zur dramatischen Anschaulichkeit) alakul nála. Jóllehet, ő maga a Naleczekhez tartozott és ennek következtében határozott pártállást foglal el, más pártokkal szemben nem igazságtalan. Csak Zaviss és Kurnik Miklós, az ő személyes ellenségei hozzák őt heves izgalomba s annyira elragadja őt szenvedélye, hogy nyugodt és tárgyilagos magatartását, melyet az eseményekkel szemben egyébként tanúsít, teljesen elveszti. Kiváló köszönettel tartozunk e korirónak, minthogy elbeszélése, melyben röviden áttekinti Kázmér életét, Lajos uralkodását, az ennek halála után támadt interregnumot Hedvig megérkeztéig felöleli, döntő fordulatot jelez a lengyel nemzet történetében, melynek ismerete

¹ A mit azonban rosszul értett meg Caro Czarnkowi János krónikájából, mint azt a *Századok* 1903. évf. 695. lapján feltüntettem.

² Latinul: episcopatus Wladislaviensis, alias Cujaviensis; a németek e várost *Leslaunak* hívják.

³ Hanem Opuliai János herceg lett a Kujáviai püspök (olv. *Századok* 1901. évf. 438 l.), a miért nagy a főesperes ellenszenve ama püspökkel szemben.

nélkül Lengyelország életének sok mozzanata érthetetlen maradna.¹

Carónak e jellemzése több tekintetben, főleg abban, mit a koríró történeti előadásáról mond, helytálló, sok más tekintetben azonban téves, sőt elfogult, a mint azt tanulmányaimban és értekezéseimben ismételve fölmutattam.²

De nem csupán csekélységem van azon nézetben, hogy Czarnkowi Jánosnak kötvé kell hinni és följegyzéseit fölöttébb óvatosan használni, hanem — mint alkalmilag rájöttem — mások is, külföldi tudósok, ugyanazon meggyőződésre jutottak. Így ítél *Zeissberg* Henrik felőle, hogy műve pártírat (?), melyből nem lehet Erzsébet királyné és a főesperes ellenségei jellemzését bírálóat nélkül átvenni.³

Hasonlóképen nyilatkozik *Grünhagen*, hogy noha János főesperes kortárs, némely részletekben ellent mondanak előadásának az okiratok.⁴

Ugyanazt mondja *Boldt*,⁵ hogy Czarnkowi Jankónak a litván viszonyokra vonatkozó előadása igen sok tévedést tartalmaz, nemcsak a kronológiára, de főleg az események fölfogására nézve. Nem különben vélekedik felőle *Lorenz* Ottokár jeles művében, melyben Németország történeti kútforrásairól

¹ *Caro* Gesch. Polens, II. 576.

² Olv. következő értekezéseimet: *Nagy Lajos litván hadjárata 1377-ben.* — *Idősb. Erzsébet királyné uralkodása Lengyelországban.* — *A magyar Anjouk igényei a lengyel trónra*, mely tanulmányaim megjelentek az „Erdélyi Múzeum” 1899. 1901. és 1902. folyamában. Továbbá: *János opuliai herceg, szepesi prépost.* — *Nagy Kázmér lengyel király családi élete*, mely értekezéseimet a „Századok” 1901-ben, 1903-ban közölték. Végre: *Nagy Lajos a halicsi érsekség megalapítója* című értekezésemet, mely a „Kath. Szemle” 1900. évfolyamában jelent meg. Leginkább föltilnik Czarnkowi János hazudozása és rágalmazási viszketege azokban, a miket Kurniki Miklós poznani püspökről írt (l. *Bielowski*, II. 665. 706 s k. l., vagy *Sommersberg*, II. 113. 131.), minthogy ezeket egybevetethetjük és megczáfolhatjuk XI. Gergely pápa bullájával. (*Theiner*, Polon. I. 721.)

³ *Zeissberg*: Die polnische Geschichtschreibung des Mittelalters, 157 lap.

⁴ *G. Grünhagen*: König Wenzel und der Pfaffenkrieg in Breslau. (Archiv f. oester. Geschichtquellen, 37. köt. 259 lap.)

⁵ *Der deutsche Orden und Litauen* 1370—1386. 16 lap.

értekezik.¹ Pedig úgy a boroszlói zavargásnál, mint a litvánok háborgásainál Jankó úr nem volt annyira érdekelve, hogy szándékosan megtéveszteni akarhatta olvasó közönségét, mint ezt följegyzéseiben özvegy Erzsébet királynéről, Nagy Lajos királyról, Zaviss krakkói püspökről, Kurniki Miklós poznani püspökről, Opuliai János püspökről, több más főpapról és a magyarokról általában könnyű kimutatni.

Hogy Czarnkowi János koríró művét Kázmér lengyel király halála, 1370 november 5. után kezdette írni, ez kétséget nem szenved.

Némelyek² szerint műve *de morte regis Kazimiri Poloniae* fejezettel kezdődik, mely Bielowskinál³ a negyedik, minthogy előzőleg még három fejezetet vett föl, mint a fősperes szerzését; ezek: 1. De morte Wladislai Lokyetk regis Poloniae; 2. De coronatione Kazimiri regis Poloniae; 3. Quomodo regebat regnum et populum, — nézetem szerint helyesen, minthogy nemesak a tárgy, de az előadás is egyez a következőkkel. E három első fejezet tehát voltaképpen bevezetés a koríráthoz, mely bevezetésnek célja köztudomású gyöngéi elhallgatásával magasztalni Kázmér királyt és uralkodását. Vajjon ezt önzéstelenül, Kázmér király iránt való szeretetből és ragaszkodásból, kinek alkanczellárja volt,⁴ tette-e? Ebben nem alaptalanul kételkedhetünk. Azon emberről, kit — mint látni fogjuk, — azzal vádoltak, hogy Kázmér király hagyatékából sikkasztott; ki beismerte, hogy Kázmér sírját feltörte és a holtat megrabolta, önzéstelen ragaszkodást föltenni nem vagyunk hajlandók. Vagy töredelmet lássunk abban, hogy kimélettel bánik elhunyt urával, királyával, elhallgatván gyöngéit, hogy annál inkább kiemelhesse erényeit, uralkodása sikereit? Olyan emberről, ki egész

¹ Lorenz: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, 203—204 l.

² *Scriptt. ren. Prussicar.* II. 715.

³ *Monum. Polon. Hist.* II. 631.

⁴ 1363 április 9-én fordul elő tudomra először, mint vicecancellarius Poloniae és decanus Vladislaviensis (*Cod. dipl. Maioris Poloniae* III., 221.) aztán folytatólag Kázmér haláláig, illetve 1370 szeptember 16-ig (*Ugyanott* a 359. lapig.) 1365. december 27-től fogva cantor Vladislaviensisnek czimezi magát 1368 januárius 8-ig, midőn már archidiaconus Gneznensis címmel él.

művében hányja, veti magát, minden lehető alkalommal előtérbe tolakodik, az igazságot elhallgatja, hazudozik, rágalmazza, eszeveszetten ócsárolja azokat, kik őt leálézázták, megbüntették: bűnbánást, őszinte magába térést föltenni nem lehet. Igen, ha szerényen megvonta volna magát, az igazságot pártatlanul kereste volna; ha elnéző inkább, mint kihívó kortársai iránt, kik fölött az erkölcsbíró vesszejét suhogtatni véli magát hivatottnak: ez esetben lehetne nemesebb szándékot is föltételezni benne. Igy azonban azt kell föltennünk róla, hogy kezdetben (talán menthető) önzés vezette tollát, később, elítéltetése után tudniillik, némi mérsékletet tanúsít, valószínűleg azért, hogy megtűrjék. Nagy Lajos király, a hatalmas Zaviss és Kurnik halála után azonban a féktelen szenvedély, a hazugság ördögi szelleme ösztökélte, hogy bosszút álljon azokon, kik előmenetelében gátolták és megrághassa nevöket, becsületöket.

Én, ugyanis, a Kázmér királyt magasztaló és a következő fejezetekből, melyek Nagy Lajos király Krakóba jöveteléről, tiszteletes fogadtatásáról, koronázásáról, a Kázmér király halottas ünnepélyéről, az azon kiosztott bőséges adományokról s a következő eseményekről emlékeznek, azt következtetem, hogy e from tollal végzett leírásokkal özvegy Erzsébet királyné, a Kázmér nénje, a Nagy Lajos anyja kegyeit akarta meghódítani és eképpen előmenetelét biztosítani. Ha szavának hitelt adhatunk, sikerült is Erzsébet királyné jóindulatát egyelőre megnyernie. A fejedelmeknek már akkor élénk érzékek volt a történetírás fontosságáról! De miután ezéljától vetélytársai, kik alávalóságát földerítették, véglegesen elüték, vagyonától megfoszták és száműzék; a főesperes nemcsak hűtlen lett történetírói föladatához, megvesztegette az igazságot, tudva és akarva valótlanságot írván, hanem a XIV. századbeli lengyel történetet is meghamisította, minthogy utódai a történetírásban nyomdokain jártak, és Dlugosstól kezdve Caroig őt másolták.

Nehogy mégis a vádlott meghallgatása nélkül látszassunk ítélkezni, adjuk a fejezetet, melyben Zaviss püspök halála ezímen (de morte Zavissii episcopi Cracoviensis) önvédelmére megírt, persze már akkor, midőn a megrágalmazandókat a halál megbénította, elnémította. Érdekes Czarnkowi János ez előadása,

mely magamagát itéli el, azért is, minthogy föltárja előttünk Lengyelország bomlott állapotát, a lengyel papság és nemesség romlottságát azon időben, midőn Nagy Lajos királyunk Kázmér örökébe lépett.

Az Úr 1382. éve januárius 12-én — így kezdi Czarnkowi János korirata érintett fejezetét — A Dobeslaw fia, Zaviss, krakói püspök, ki megtelt volt gonosz cselekedetekkel és minden erényből teljesen kivetkőzött, meghalt. És mivel hasznos dolog a jók tetteit emlékezet okáért följegyeznünk, hogy erényeik magasztalásban részesülvén, követendő például szolgáljanak; azonképpen a gonoszok elvetemedettsége szintén följegyezendő, hogy a jó emberek a gonoszságot kerüljék, a rosszak pedig a gyalázat hahotájától megrettenvén, a büntől tartózkodjanak: szükségesnek tartottam a mondott püspök és czinkostársa, Kurniki Miklós gyalázatos és vétkes életét megírnom. (Valóban egy halottrabló sikkasztó ajkára való bevezetés!) Elsőben ugyanis ezen püspök a krakói főesperességbe, melyet Bodzanta krakói püspök úr Bussko Jánosnak adott vala, ugyancsak a nevezett Bodzanta és barátai segítségével betolakodott, atyja Dobeslaw és rokonai arra kényszerítvén Busskót, hogy a főesperességről lemondjon.

Meghalván pedig a boldogult Kázmér király, Zaviss Kurniki Miklóssal egyetemben esupa irigységből merő hazugságokat koholtak bizonyos Jankó gnieznói főesperes, néhai Kázmér király alkanczellárja jóllétéről, gazdagságáról, és őt idősb Erzsébet királynénak, Lajos magyar király anyjának, ki egyébként Jankót igen kedvelte és kegyelte, föladták. A királyasszony kedvteléssel hallgatta ugyan őket, ekkor azonban nem hitt nekik, sőt ügyet vetvén a főesperes szavára, a vád alól fölmentette őt (iustificavit), a mit látván az árulkodók, kik hivatalára és szolgálatára áhitozának, Dobeslaw palota-grófot, a Zaviss atyját, továbbá rokonai és sógorai némelyeit rávették, hogy nem szégyenkedének az alkanczellár ellen összeesküdni (conspirare). Ezek, kik a királyasszonyhoz hasznos szolgálataikkal igen alkalmazkodának, hamisan (nemsokára meglátjuk: menynyire hamisan!) sok gonoszságról vádolták az alkanczellárt, s azon kérelmeikkel alkalmatlankodának a királyasszonynak, hogy

öt alkanczellári országos állásától megfossza és helyébe Zavisst nevezze ki. Ez alkalmatlankodást a királyasszony el nem kerülhetvén, pecsétjét átadta Zavissnak, kit a kanczellári teendőkkel megbízott, mely tette fölött úgy a nemesek, mint a városiak, egyháznagyok és községek, sőt némely tartományok hercegei bánkódának, és a főesperes úrnak szerető részvétöket fejezték ki, sőt egy alkalommal kellő dicsérettel és sajnálkozással föl is említették a királyasszony előtt, hogy a főesperes urat hivatalától méltatlanul fosztották meg, mire ő, a királynéasszony azzal védekezett, hogy korántsem fosztotta meg a főesperest hivatalától, hanem csak pecsétjét adta Zavissnak. — Látván pedig Zaviss és Kurniki Miklós a hazafiaknak (terrigenarum) a gnieznói főesperes iránt való jóindulatát, és hogy Lajos magyar királynál, azonképen az özvegy királynénál gyakran folyamodnak érte, ajándékokkal és kecségtetésekkel magokhoz vonzának némely magyarokat, kiket a királyasszony különösen kedvel vala, hogy ők is hazudozzanak és árulkodjanak a főesperes ellen. A hiszékeny királyné halgatott rájuk, minek következtében a főesperest, ki azidőben főpapjánál, a gnieznoi érseknél Unkowban tartózkodék, a prédaleső Zaviss és János vitéz (Janus de castro Salomonis miles) által elfogatta azon ürügy alatt, hogy a főesperes néhai Kázmér király halálakor a kinestárból sok pénzt és drágaságot elszikkasztott. A főesperes pedig érseke tanácsa és akarata ellenére, minthogy igazságában bizakodott, hogy büntelenségét megmutassa, Krakóba, a királyasszony udvarába sietett. Miután itt megérkezék, a királyné a főesperest vetélytársai tanúvallomása alapján, másnap, midőn Michowban bizonyos nemes férfakkal épen az ebédnél ül vala, Spitkó nevű udvari embere által elzáratni rendelé. Az urak jótállása mellett megengedték ugyan, hogy a fogoly helyben maradhasson, több bizalmas szolgáját azonban bezárták külön-külön, hogy vizsgálatot tartsanak a meglopott kinestár miatt. A következő délután a királyasszony a főesperest Krakóba hozatta s a várban elesukatta, egyuttal követeket küldött Florián krakói püspökhöz azzal, hogy a főesperest örökös fogságra vettesse. Mire a püspök méltatlankodva azt felelte, hogy ő a vádlottat igaz és hamisan vádolt embernek tartja, nem is akar ez ügybe avatkozni, minthogy a főesperes bünte-

lenségéről meg van győződve. A királyasszonyban erre azon gyanú érlelődött, hátha a vádlók őt rászédtek és ennek következtében igaztalan ügybe fogott? Bosszúsan meghagyta tehát a vádlóknak, hogy mielőbb végezzenek ez ügygyel, mert különben szabadon bocsátja a vádlottat. Ők pedig újra Flórián krakói püspökhöz és tisztjéhez folyamodának, hogy a vádlott ellen vizsgálatot indítsanak. De a püspök ezt tenni vonakodott, mint-hogy a főesperes nem tartozott joghatósága alá, oly nyilvánvaló gyanú se forgott fönn ellene, a mely miatt vizsgálatot kellene indítani. Ennek következtében a királyasszony a főesperest a börtönből kivétette, és hogy vádlóival együtt a gnieznói érsek elé küldessék, elrendelte a kellő vizsgálat megejtése végett.

PÓR ANTAL.